

Перспективним напрямком дослідження є подальший аналіз досліджуваного явища в розрізі віку опитантів, їх освіти, місця проживання, професії.

Список використаних джерел

1. Большой энциклопедический словарь: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://referat.mirslovarei.com>
2. Википедия: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: dic.academic.ru
3. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии / сост., авт. вступит. ст. и библиогр. Т. М. Лифанова; авт. комент. М. А. Степанова. – М., 1995. – С. 71 – 77.
4. Корсини Р. Энциклопедия психологии: [Электронный ресурс] / Р. Корсини, А. Ауэрбах. – Режим доступа: http://enc-dic.com/enc_psy/Gandikap-6053.html
5. Психология инвалидности : хрестоматия / сост. О. В. Краснова. – М. : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2011. – 352 с. – (Серия “Библиотека психолога”).
6. Ставицький О.О. Психологія гандикапізму: монографія / О.О.Ставицький – Рівне: Принт Хаус, 2011. – 376 с.

The article reveals and specifies the concepts of “handicaps”, “handicap” and “handicapping.” The analysis of empirical research of manifestations of handicaps in the women and men as to the people with disabilities realized.

Keywords: handicaps, handicap, handicapping, disability.

Отримано: 11.02.2012 р.

УДК 316.6: 159.922.73

О.Б.Столяренко

Особливості формування поведінкового компонента різновікових взаємин молодших школярів

У статті подано характеристику та розкрито особливості формування поведінкового компонента різновікових взаємин учнів молодшого шкільного віку. Аналіз запропонованих різними дослідниками поглядів

щодо структури міжособистісних взаємин свідчить про можливість звести всі запропоновані складові до когнітивного, мотиваційного та поведінкового компонентів. У ситуації різновікових взаємин поведінковий компонент різновікових взаємин є підсумком когнітивного й мотиваційного компонентів та виявляється як комунікативні уміння, уміння і навички різновікових взаємин. Саме поведінковий компонент визначає, чи матимуть реалізацію прагнення молодших школярів до різновікових взаємин.

Ключові слова: міжособистісні взаємини; різновікові взаємини; поведінковий компонент різновікових взаємин; комунікативні уміння; уміння і навички різновікових взаємин.

В статті подана характеристика і раскрыты особенности формирования поведенческого компонента разновозрастных взаимоотношений учеников младшего школьного возраста. На основании анализа научных исследований, посвященных проблеме разновозрастных взаимоотношений детей, нами выделено их основные компоненты: мотивационный, когнитивный и поведенческий. В ситуации разновозрастных взаимоотношений поведенческий компонент разновозрастных взаимоотношений выступает итогом когнитивного и мотивационного компонентов и включает в себя коммуникативные умения, умения и навыки разновозрастных взаимоотношений. Именно поведенческий компонент определяет, будут ли реализованы стремления младших школьников к разновозрастным взаимоотношениям.

Ключевые слова: межличностные взаимоотношения; разновозрастные взаимоотношения; поведенческий компонент разновозрастных взаимоотношений, коммуникативные умения, умения и навыки разновозрастных взаимоотношений.

Постановка проблеми. Сучасна соціальна ситуація в Україні висунула особливі вимоги не тільки до розв'язання політичних і соціально-економічних проблем, але й активізувала потребу в переосмисленні та переоцінці підходів суспільних і гуманістичних наук до проблеми зв'язку індивіда і суспільства, особистості і колективу, до розуміння діалектики міжособистісних взаємин. Перед психологічною наукою стоїть задача зрозуміти суть взаємодії особистості і соціального середовища, зв'язку людини з суспільством, виявити причини взаєморозуміння та взаємовпливу у відносинах.

Міжособистісні взаємини посідають чільне місце серед багатьох факторів, що визначають формування особистості молодшого школяра. Особливу увагу психологів привертають взаємини учнів початкової школи з учителем та однолітками. У вітчизняній літературі автори не виокремлюють напрям взаємин молодшого школяра з дітьми різного віку, що становить помітну прогалину в комплексі досліджень системи міжособистісних взаємин учнів початкової школи.

Психологічний аналіз педагогічних технологій спільного навчання учнів різного віку, які використовували видатні педагоги Я.Корчак, Я.Коменський, В.Ф.Одоевський, К.Д.Ушинський, С.Ф.Русова, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський переконливо свідчить про те, що різновікове спілкування учнів дає змогу збагатити їх досвід міжособистісних взаємин, сприяє пізнанню дитиною себе та інших, створює додаткові сфери саморегуляції. Значущість різновікового спілкування визначається й тим, що воно, з одного боку, формує особливе середовище взаємин, надає додаткові можливості для реалізації успішності дітей у їх спілкуванні, а з другого – сприяє формуванню та прояву їх особистісної ідентифікації.

Значення взаємин для розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку вивчали М.І.Боришевський [3], Л.С.Виготський [4], В.В.Давидов [5], Д.Б.Ельконін [14], В.С. Мухіна [8], Г.А.Цукерман [13] та ін. Виявлено, що міжособистісні взаємини відіграють важливу роль у формуванні новоутворень особистості молодшого школяра, пізнавальної, емоційно-вольової сфери, моральному вихованні.

Розроблення методики експериментального дослідження та програми формування різновікових взаємин молодших школярів передбачає з'ясування питання про структуру взаємин. Ряд вітчизняних психологів намагались класифікувати міжособистісні взаємини і виділити основні їх параметри (О.О.Бодальов [2], Я.Л.Коломінський [7], В.М.М'ясіщев [6], М.М.Обозов [9], А.В.Петровський [10], О.О.Смірнова [12] та ін.). Аналіз запропонованих різними дослідниками поглядів щодо структури міжособистісних взаємин свідчить про можливість звести всі запропоновані складові до когнітивного, мотиваційного та поведінкового компонентів. Дослідники також підкреслюють важливу роль поведінкового компонента у різного виду міжособистісних взаєминах.

Метою даної статті є висвітлення результатів дослідження, спрямованого на формування поведінкового компонента різновікових взаємин молодших школярів.

Завдання статті: розкрити сутність поведінкового компонента різновікових взаємин учнів молодшого шкільного віку, виявити психологічні умови його ефективного формування.

Виклад основного матеріалу. Різновікова група об'єднує дітей, які відрізняються не лише своїми фізичними, але й розумовими можливостями, інтересами, знаннями, вміннями тощо. Зрозуміло, що взаємини таких різних дітей будуть мати свою специфіку і суттєво

відрізнятимуться від міжособистісних взаємин у групі ровесників. У ситуації різновікових взаємин поведінковий компонент різновікових взаємин виступає як підсумок когнітивного й мотиваційного компонентів та виявляється як комунікативні вміння; навички і вміння різновікових взаємин. Саме поведінковий компонент визначає, чи матимуть реалізацію прагнення молодших школярів до різновікових взаємин.

На етапі констатувального дослідження нами визначено наступні структурні показники поведінкового компонента: рівень комунікативних умінь учнів, уміння і навички різновікових взаємин, уміння співпрацювати з партнером іншого віку. Емпірично дослідивши особливості поведінкового компонента різновікових взаємин молодших школярів, нами було з'ясовано, що найслабше розвиненими у молодших школярів є вміння і навички різновікових взаємин. Тільки 16,2% досліджуваних мають їх високий рівень, а низький – 45,4%. Дещо краще розвинені у дітей уміння співпрацювати з партнером іншого віку. Високий рівень цих умінь мають 18,9% досліджуваних, середній – 39,6%, низький – 41,8%. Найкраще у молодших школярів розвинені комунікативні вміння. Високий рівень таких умінь мають 28,3% досліджуваних, середній – 51,5%, а низький – 20,2% (див. табл.1).

Таблиця 1

Розподіл молодших школярів за рівнями поведінкового компонента різновікових взаємин (у %)

Рівні розвитку показників	Показники поведінкового компонента різновікових взаємин		
	Рівень комунікативних умінь учнів	Уміння і навички різновікових взаємин	Уміння співпрацювати з партнером іншого віку
Високий	28,3	16,2	18,9
Середній	51,5	38,4	39,6
Низький	20,2	45,4	41,8

Це свідчить про те, що молодші школярі, незважаючи на достатній рівень розвитку комунікативних умінь, відчувають значні труднощі під час взаємин з партнером іншого віку. У ситуації різновікових взаємин молодші ніяковіють, бояться невдач, соромляться, з недовірою ставляться до старших. Старші діти не бачать нічого позитивного для себе у таких взаєминах, тікають від молодших або сваряться з ними. Старші діти звертають на себе увагу молодших, як правило, з метою демонстрації власних умінь, виступають у ролі “вчителя” тільки для того, щоб продемонструвати

власні переваги. Явно відчувається відсутність педагогічно керованого досвіду взаємин з дітьми іншого віку.

При цьому, молодші школярі виявляють значний інтерес до різновікових взаємин, радіють новим знайомствам, можливості навчитись чомусь новому, новим відчуттям, розуміють переваги взаємин з дітьми іншого віку. Молодші діти наслідують старшого, більш досвідченого партнера, відтворюють його окремі рухи, дії і поведінку, намагаються привернути їх увагу, справити позитивне враження і сподобатися старшим, при цьому старші прислухаються до поглядів молодших учнів. Досягнутий рівень розвитку умінь та навичок старших учнів є “зоною найближчого розвитку” молодших. Молодшу дитину в різновікових взаєминах приваблює сам факт спілкування зі старшими, можливість ідентифікації себе з більш досяжним, ніж дорослий, зразком. Молодші значно більше зацікавлені у різновікових взаєминах і зорієнтовані на старших, ніж навпаки.

В цілому, високий рівень поведінкового компонента зафіксовано у 21,1% досліджуваних, середній – у 43,2%, низький – у 35,7%.

Отримані під час дослідження дані підтверджують принцип розвитку психіки дитини в процесі її діяльності. Як відомо, у міських школах із звичайним комплектуванням класів програмою навчання і виховання не передбачено спеціальної організації педагогом спільної діяльності дітей різного віку, в якій і могли би розвиватися їх взаємини. У сучасних навчальних закладах з великою кількістю учнів, де кожний клас живе своїм окремим життям, позитивні можливості виховного впливу взаємин старших і молодших школярів залишаються поза увагою вчителів. Крім того, деякі “педагогічні прийоми”, зокрема, погроза відвести до першого класу, що часто застосовується вчителями як засіб дисциплінарного впливу на дітей, тільки ускладнюють процес формування різновікових взаємин учнів.

На рівні поведінкової складової різновікових взаємин виявлено, що діти відчувають труднощі під час взаємин з партнером іншого віку: молодші бояться невдач, з недовірою ставляться до старших, а старші діти не бачать нічого позитивного для себе у таких взаєминах, уникають взаємин з молодшими або сваряться з ними. Старші діти звертають на себе увагу молодших, як правило, з метою демонстрації власних умінь, виступають у ролі “вчителя” тільки для того, щоб продемонструвати власні переваги. Відповідно у формувальній роботі виникла необхідність виробити у дітей комунікативні уміння, вміння регулювати свою поведінку у

різновікових взаєминах, уміння співпрацювати з партнерами іншого віку, вирішувати різноманітні життєві проблеми, які виникають у такого роду взаєминах, уміння виявляти навички конструктивної взаємодії у різновікових взаєминах.

Задачі формувального експерименту стосовно підвищення рівня поведінкового компонента різновікових взаємин молодших школярів зумовлювались результатами, отриманими на етапі констатувального емпіричного дослідження.

Враховуючи результати констатувального експерименту, ми визначили психологічні умови розвитку поведінкового компонента різновікових взаємин молодших школярів: володіння молодшими школярами вміннями і навичками різновікових взаємин, комунікативні уміння та вміння співпрацювати з партнерами іншого віку, вміння регулювати свою поведінку у різновікових взаєминах, вирішувати різноманітні життєві проблеми, які виникають у такого роду взаєминах, уміння виявляти навички конструктивної взаємодії у різновікових взаєминах.

Результати констатувального експерименту виявили значну залежність показників різновікових взаємин молодших школярів від розуміння педагогами даної проблеми. Вчителі у своїй діяльності орієнтуються на старших за віком учнів, тому що з ними легше працювати і досягати успіху. Досягнення ж молодших за віком учнів на фоні успіхів старших менш помітні вчителю, він рідше заохочує їх, емоційний фон їх стосунків більш холодний та формальний. Ставлення педагога до молодших і старших за віком учнів, стиль його спілкування з дітьми різного віку стають моделлю поведінки його учнів.

Важливим фактором, який впливає на рівень різновікових взаємин учнів, є рівень усвідомлення педагогами проблеми різновікових взаємин молодших школярів і їх ставлення до учнів класу залежно від їх співвідносного вікового статусу. Тому формувальний експеримент передбачав здійснення роботи у таких напрямках, як розвивальна робота безпосередньо з учнями молодшого шкільного віку, просвітницька робота з педагогами, перевірка ефективності формуючих впливів. Реалізація такого підходу відповідала вимогам забезпечити системність та цілісність навчальних, розвивальних, виховних та корекційних впливів на особистість молодших школярів, як суб'єктів різновікових взаємин.

Враховуючи вищезазначене, в якості формувального експерименту нами була обрана така форма роботи, як практикум "Формування різновікових взаємин учнів молодшого шкільного

віку”, де розвивальна робота з учнями молодшого шкільного віку поєднується з просвітницькою роботою серед педагогів.

Порівняння розподілу учнів експериментальної та контрольної груп щодо змін, які відбулись у розвитку поведінкового компонента виявило, що під час констатувального дослідження молодших школярів із високим рівнем цього компонента було 16,6 %, а з низьким – 43,3 %, після формувальних занять їх стало відповідно 20,0 % та 36,7 %. Слід зазначити, що розвиток поведінкового компонента різновікових взаємин відстає від розвитку мотиваційного та когнітивного компонентів. Таку ситуацію можна пояснити необхідністю більш тривалого часу для вироблення навичок і вмінь різновікових взаємин, для їх закріплення шляхом систематичної взаємодії учнів різного віку.

Отже, проведена формувальна робота показала певну свою ефективність, що виявилась на рівні об’єктивних показників розвитку поведінкового компонента різновікових взаємин молодших школярів. Результати формувальної роботи дають підставу говорити про те, що обрані нами методи у просвітницькій роботі з педагогами та розвивальних заняттях із молодшими школярами загалом виявились адекватними щодо поставленої мети, зокрема формування в досліджуваних вмінь і навичок різновікових взаємин.

При вивченні характеру змін, що відбулися під час формування різновікових взаємин молодших школярів, виявлено, що досліджувані експериментальної групи стали частіше виявляти потребу в різновіковому спілкуванні, ініціативу, увагу до партнера іншого віку, емоційно ставитися до нього. В експериментальній групі поширилась схильність учнів до взаємин з дітьми іншого віку.

Учні експериментальної групи після тренінгових занять, порівняно з контрольною групою, продемонстрували більшу приязність та злагожденість у взаєминах. Зі слів педагогів, діти довгий час обговорювали вправи, які їм сподобались, пригадували проблемні ситуації, обдумували відповіді на них, ділилися враженнями про проведені заняття.

Досліджувані експериментальної групи після проведення тренінгових занять стали більш розкутими, про що свідчили різноманітні прояви радості (вигуки, сміх тощо) у дітей, максимально близька відстань між досліджуваними у спільній діяльності, адекватна реакція на зауваження та пропозиції партнера. Якщо в констатувальному експерименті позитивні емоції виникали у дітей в ході спільної діяльності, або у зв’язку з її успішним завершенням, то в контрольному експерименті проявився

феномен “емоційного передбачення” (О. В. Запорожець, А. Д. Кошелева, Я. З. Неверович), радісні переживання виникали вже від самої пропозиції пограти разом з партнером іншого віку. Діти стали активніше демонструвати партнеру іншого віку своє задоволення від спілкування з ним. Зменшилась кількість відмов від взаємин з партнером іншого віку як в процесі тренінгу, так і після нього.

Молодші школярі з експериментальної групи стали більш уважними до дітей іншого віку, чутливими до їх дій, що проявлялося в турботі про партнера. Після уроків учні експериментальної групи з готовністю відгукувалися на пропозицію вчителя завітати в гості до першокласників, іноді самі виявляли ініціативу і пропонували молодшим учням ігри на спортивному майданчику.

Перебуваючи у позиції старшого, учні експериментальної групи навчилися робити зауваження в менш категоричній формі, намагалися не нав'язувати своїх дій та думок, прислухалися до бажань і пропозицій молодших партнерів, давали більше порад, позитивних оцінок, ніж зауважень. Ці діти почали висловлювати бажання виступити в ролі вчителя, їм сподобалось навчати молодших учнів усього тому, що самі вміють, допомагати їм робити домашні завдання. Під час занять вони активно допомагали молодшому: показували що і як краще виконувати, давали пропозиції, оцінки, заохочували молодшого до спілкування, діяльність супроводжували висловлюваннями, репліками, коментарями, зверненнями до молодшого партнера.

Перебуваючи у позиції молодшого, учні експериментальної групи стали більш впевненими, зменшилася їх скутість, зніяковілість, настороженість до старшого партнера.

Було відзначено, що учні експериментальної групи стали більше спілкуватись на особистісні теми, навчилися уважно слухати один одного, більш емоційно реагувати на слова партнера, частіше почали пропонувати допомогу молодшим за віком учням.

Оцінювання змін, які відбулися у поведінці дітей, довело, що в умовах сучасного навчального закладу можна сприяти розвитковій потребі вихованців у позитивних взаєминах з дітьми старших та молодших класів.

Сукупність отриманих даних загалом свідчить про досить високу ефективність застосованих формувальних методів і прийомів, які дали змогу досліджуваним на практиці засвоїти правила гармонійного спілкування з партнером іншого віку, вільного користування різними засобами спілкування, що допомагали організувати спільну діяльність з партнером іншого віку.

Висновки. З огляду на отримані результати, можна стверджувати, що високий рівень різновікових взаємин учнів молодшого шкільного віку потребує достатнього рівня розвитку таких показників поведінкового компонента, як володіння молодшими школярами вміннями і навичками різновікових взаємин, комунікативними вміннями та вміннями співпрацювати з партнерами іншого віку, вміннями регулювати свою поведінку в різновікових взаєминах, вирішувати різноманітні життєві проблеми, які виникають у такого роду взаєминах, вміннями виявляти навички конструктивної взаємодії у різновікових взаєминах.

Отримані результати дослідження підтвердили наше припущення про важливе значення поведінкового компонента у формуванні різновікових взаємин молодших школярів. Виявлено, що саме розвиток комунікативних умінь і навичок дитини визначає, чи матимуть реалізацію її прагнення до різновікових взаємин. Водночас, різновікові взаємини в молодшому шкільному віці є важливою психологічною умовою розвитку комунікативних умінь і навичок учнів.

Список використаних джерел

1. Абульханова–Славская К. А. Личностный аспект проблемы общения / К.А. Абульханова-Славская // Проблема общения в психологии. – М.: Наука, 1981. – С. 218-240.
2. Бодалев А.А. О психологических основах воспитания личности / А.А.Бодалев // Вопросы психологии. – 1986. – №1. – С. 19-27.
3. Боришевский М.И. Развитие нравственных убеждений школьников / Мирослав Йосифович Боришевский. – К.: Рад. школа, 1986. – 181 с.
4. Выготский Л.С. К вопросу о динамике детского характера // Собр. соч.: в 6 т. / Лев Семенович Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – Т.5. – 360 с.
5. Давыдов В.В. Психологическое развитие младших школьников. Эксперимент психологического исследования / Василий Васильевич Давыдов. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.
6. Исследование личности в клинике и в экстремальных условиях / [ред. В.Н.Мясищева, Б.Д.Корвасарского]. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. – С. 36.
7. Коломинский Я.Л. Психология личных взаимоотношений в детском коллективе: Очерки социальной психологии школьного класса / Яков Львович Коломинский. – Минск: Наука и техника, 1969. – С. 232 – 246.

8. Мухина В. С. К проблеме прогнозирования развития социальных взаимоотношений у детей / В.С. Мухина // Психолого-педагогические проблемы взаимодействия группы и личности школьника. – К.: Радянська школа, 1975. – С. 81-83.
9. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений / Н.Н.Обозов. – К.: Изд-во “Лыбидь” при Киев. ун-те, 1990. – 192 с.
10. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / Артур Владимирович Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
11. Психологические проблемы нравственного воспитания детей / [ред. Ф.И.Михайлова, И.В.Дубровина, С.Г. Якобсон]. – М.: Педагогика, 1977. – 134 с.
12. Смирнова Е.О. Становление межличностных отношений в раннем онтогенезе / Е.О. Смирнова // Вопросы психологии. – 1994. – №6. – С.5-15.
13. Цукерман Г.А. Сотрудничество со сверстниками как необходимое условие развивающего обучения / Г.А. Цукерман // Новые исследования в психологии. – 1984. – №1. – С.18-22.
14. Эльконин Д.Б. Психология игры / Даниил Борисович Эльконин. – М.: Гуманит. изд. центр. “Владос”, 1999. – 360 с.

In the article description is given and the features of forming of поведенческого component of mutual relations of students of different age are exposed. On the basis of analysis of the scientific researches sanctified to the problem of mutual relations of children of different age, we are distinguish the basic components of such mutual relations: motivational, mental and active. In the situation of mutual relations of children of different age active component comes forward as a result mental and motivational components and plugs in itself communicative abilities, abilities and skills of mutual relations with the children of different age. Active component determines exactly, whether aspiring of junior schoolchildren will be realized to the mutual relations with the children of different age.

Keywords: interpersonality mutual relations; mutual relations of children of different age; active component, communicative abilities, abilities and skills of mutual relations with the children of different age.

Отримано: 2.02.2012 р.